

HOOFDSTUK 9

TELKENS WEER AFWEGEN. DE INTEGERE JOURNALIST

INTRODUCTIE

Journalisten zijn de ogen en oren van de burgers. Zij informeren hun publiek over wat er in de kleine en grote samenleving aan de hand is. Bovendien controleren zij de politieke besluitvorming en de rechtspleging. Zij onthullen misstanden en stellen wanpraktijken aan de kaak. Dat maakt de journalistiek een belangrijke waakhond van de integriteit in het openbaar bestuur. In al deze rollen hebben journalisten een eigen morele verantwoordelijkheid.

Die verantwoordelijkheid houdt in dat ze integer, betrouwbaar en zorgvuldig moeten handelen. In hun dagelijks werk komen zij dilemma's tegen die eigen zijn aan hun vak, bijvoorbeeld het spanningsveld tussen het zo goed en volledig mogelijk informeren van hun publiek en het beschermen van de persoonlijke levenssfeer. In de *Leidraad*, de ethische code van de Raad voor de Journalistiek, staat dat zorgvuldige journalistiek 'waarheidsgetrouw en nauwgezet, onpartijdig en fair, controleerbaar en integer' is.^[1] Wat betekent dat in de praktijk, met name wanneer het wordt toegepast op berichtgeving over de integriteit van de overheid?

[1] <http://www.rvdj.nl/over-de-raad/berichten/nieuwe-werkwijze-raad-voor-de-journalistiek>

In dit hoofdstuk schets ik enkele voorbeelden van wat integer handelen in de journalistiek concreet inhoudt, welke morele regels er zijn op dit punt en hoe redacties en de beroepsgroep als geheel, toezien op naleving van die regels.^[2] Hierbij is de *Leidraad* van de raad op tal van punten onze gids.

HET ALGEMEEN BELANG DIENEN

De laatste decennia is steeds meer nadruk komen te liggen op onderzoeksjournalistiek: de journalist gaat op zoek naar feiten en ontwikkelingen achter de dagelijkse nieuwstroom. De Vereniging van Onderzoeksjournalisten (VVOJ) onderscheidt drie soorten onderzoeksjournalistiek:

1. Schandalen blootleggen. Hier richt de journalist zich op het opsporen van overtredingen van wetten, regels of fatsoensnormen, door organisaties of personen. Deze benadering is aan de orde wanneer journalisten zich storten op vermoedens van wanpraktijken en schendingen van de integriteitsregels,

[2] Hierbij werd gebruik gemaakt van: H. Evers (2011), *Kan dat zomaar? Over ethische kwesties in de journalistiek*, Den Haag: Boom Lemma Uitgevers en H. Evers (2012), *Media-ethiek. Morele dilemma's in journalistiek, communicatie en reclame*, Groningen: Noordhoff Uitgevers (vierde druk).

bijvoorbeeld in het openbaar bestuur.

2. Het toetsen van het overheidsbeleid en van het functioneren van het openbaar bestuur is eveneens een belangrijke taak die de journalistiek zichzelf heeft gesteld. Onderzoeksjournalisten kunnen, soms op het spoor gezet door klokkenluiders en na WOB-procedures, structurele misstanden aan de orde stellen en daarmee zorgen dat bepaalde kwesties op de politieke agenda komen.
3. Sociale, economische, politieke en culturele trends signaleren. Hier probeert de journalist inzicht te verwerven in veranderingen in de samenleving.^[3]

Onderzoeksjournalisten kunnen een waakhond zijn van de integriteit van het openbaar bestuur. Hierbij doet zich de paradox van de transparantie voor: naarmate de overheid (noodgedwongen of uit eigen beweging) meer inzicht geeft in het verloop van besluitvormingsprocessen, baant zij in die mate zelf de weg voor onderzoeksjournalisten die op zoek gaan naar mogelijke misstanden. Daarbij heeft een journalist soms meer mogelijkheden dan bijvoorbeeld een officiële onderzoekscommissie, omdat journalisten zich niet aan procedures hoeven te houden. Bij diepgaande research en het kritisch bevragen van betrokkenen is wel van belang dat journalisten een goede afweging maken tussen het algemeen en het particulier belang. Het algemeen belang houdt hier in: het publiek informeren en misstanden onthullen. Het particuliere belang heeft betrekking op de reputatie en het privéleven van betrokkenen, bijvoorbeeld bestuurders.

Een democratisch gekozen overheid moet zich dit hinderlijk volgen door de media laten welgevalen, maar mag van diezelfde media eveneens transparantie verlangen en de bereidheid zich toetsbaar op te stellen. Journalisten moeten, meestal achteraf, hun werkwijze kunnen rechtvaardigen met een beroep

op het algemeen belang. Wie anderen kritisch volgt, moet ook zelf de transparantie en verantwoording hoog in het vaandel hebben. Bij het kritisch volgen van beleidsmakers en het onthullen van misstappen en misstanden kunnen zich een aantal morele kwesties voordoen. Daar ga ik in de volgende paragrafen nader op in.

ONAFHANKELIJKHEID

De journalist koestert zijn onafhankelijke positie en waakt voor belangenverstrengeling. Die onafhankelijkheid wordt echter bedreigd. Zo is er de principiële vraag of een journalist zich door een bedrijf mag laten inhuren als spreker of dagvoorzitter, terwijl diezelfde journalist op een ander moment kritisch en onafhankelijk moet berichten over datzelfde bedrijf.

Verder vormt de grensvervaging tussen redactionele en commerciële belangen een reëel risico voor de onafhankelijke journalistiek. Daardoor kan er sprake zijn van ongewenste externe druk op redactionele beslissingen. In recent onderzoek van het Commissariaat voor de Media was dit een van de belangrijkste conclusies.^[4] Deze kwestie is bepaald niet nieuw, maar in de online journalistiek nog nadrukkelijker aanwezig dan in de klassieke. Veel internetmedia moeten het niet van abonnementen hebben, maar van het verkopen van advertenties. Veel sites bevatten gesponsorde content en gesponsorde links. Transparantie is hier het kernbegrip: de bezoeker moet kunnen zien of hij met redactionele dan wel commerciële informatie te maken heeft en welke belangen op de achtergrond meespelen.

Bovendien bieden online media de mogelijkheid om veel preciezer na te gaan welke artikelen populair zijn, en welke niet. Men weet steeds beter welke onderwerpen meer clicks genereren. Berichtgeving over

[3] <http://www.vvoij.nl/vereniging/profiel/onderzoeksjournalistiek-de-visie-van-de-vvoij/>

[4] <http://www.cvdm.nl/nieuws/onafhankelijkheid-van-nieuwsredacties-steeds-meer-onder-druk/>

integriteitsschandalen is nieuws over bekende mensen en dus populair bij velen. De verleiding is dan groot om snelheid te laten prevaleren boven zorgvuldigheid. Toch staat in alle ethische codes dat de journalist waarheidsgetrouw en zo volledig en evenwichtig mogelijk dient te berichten. Hij moet alle in het geding zijnde belangen (bijvoorbeeld informatieplicht versus privacybescherming) zorgvuldig afwegen en zich controleerbaar en transparant opstellen. Dat is een hele mondvul. Het is dan ook bij wijze van spreken de grondwet van elke journalist die kwaliteit wil leveren.

Concreet betekent dit, dat de journalist degelijk onderzoek verricht en dat hij diverse bronnen spreekt om langs de weg van hoor en wederhoor de waarheid zo dicht mogelijk op het spoor te komen. De plicht om wederhoor te plegen is in elk geval aan de orde wanneer iemand in een publicatie ergens van wordt beschuldigd of anderszins in diskrediet gebracht.

OPEN VIZIER

Een integere journalist opereert met open vizier, zegt wie hij is en waarom hij iemand wil spreken. Journalisten verwachten van hun informanten dat ze zijn wie ze zeggen te zijn en dat ze open en eerlijk hun opvattingen kenbaar maken. Dan mag dat ook van de journalist zelf worden verwacht. Althans in beginsel, want soms is de zogeheten 'undercoverjournalistiek' juridisch en moreel toelaatbaar. De journalist moet dan kunnen aantonen dat hij met zijn publicatie of uitzending een ernstige misstand aan het licht brengt en dat hij dat niet op een andere manier, bijvoorbeeld door middel van degelijk onderzoek, kan doen. In zo'n geval rechtvaardigt hij publicatie met een beroep op het algemeen belang.

Ook bij het werken met verborgen camera en bij 'overvaljournalistiek' (draaiende camera) wordt dezelfde norm gehanteerd: deze werkwijze moet noodzakelijk zijn om een misstand aan de kaak te stellen.

Mag een journalist telefoongesprekken opnemen zonder dat te zeggen tegen de mensen met wie hij belt? Of moet hij nadrukkelijk om toestemming vragen? En moet dat dan vooraf of achteraf? En maakt het uit wie de gesprekspartner is? En of delen van het interview worden uitgezonden in een radio- of televisieprogramma? En wat is het verschil met het letterlijk opschrijven van uitspraken in de krant? Waarom zou opnemen niet mogen en steno wel? Geldt ook hier het beginsel dat een journalist moet zeggen wie hij is? Hier is de algemeen aanvaarde norm dat journalisten telefoongesprekken mogen opnemen wanneer ze dat nodig vinden om uitspraken zo zorgvuldig mogelijk te kunnen weergeven. Maar wanneer ze het telefoongesprek zelf (of delen daarvan) willen uitzenden, hebben ze toestemming nodig van de geïnterviewde.

AFSPRAKEN

Een integere journalist houdt zich aan gemaakte afspraken, bijvoorbeeld over het verstrekken van informatie die vertrouwelijk moet blijven. Heeft iemand een publieke functie, bijvoorbeeld een politicus, dan kan de journalist vinden dat de betrokkene een verantwoordingsplicht heeft tegenover het publiek. In die gevallen zal de journalist niet snel geneigd zijn om informatie 'onder de pet te houden'. Anders ligt dat bij 'gewone mensen' die bijna nooit met de pers te maken hebben.

Het hangt ook van het onderwerp af. Kan de journalist inschatten dat de geïnterviewde problemen krijgt met wat hij in het interview zei, dan kan worden afgesproken bepaalde uitlatingen uit het interview te houden. Tenzij het gaat om zaken van algemeen belang, zaken dus die het publiek dient te weten. Van belang is ook het moment waarop gevraagd wordt uitlatingen niet te publiceren. Het gaat uiteraard niet aan om eerst vol vuur uitvoerig antwoord te geven op een vraag van een journalist, om dan te besluiten met de eis dat dit niet gepubliceerd mag worden. Het is aan de jour-

nalist om akkoord te gaan met zo'n verzoek, zoals het aan de geïnterviewde is om te bepalen welk antwoord hij geeft op een vraag en óf hij antwoord geeft.

Zo ligt dat ook bij de inzage vooraf. Het is gebruikelijk dat iemand na een interview de tekst vóór publicatie ter inzage krijgt. Dat is bedoeld om feitelijke onjuistheden uit de tekst te halen, niet om het hele interview te herschrijven! Dat laatste zal een journalist niet accepteren. Het is trouwens ook in het belang van de journalist en zijn publiek dat er geen fouten in het artikel of de reportage zitten. Iedereen is immers gediend met een interview dat recht doet aan de opvattingen en standpunten van de geïnterviewde. Dat 'recht doen aan de geïnterviewde' is een van de centrale beroepsnormen van de journalistiek. Sommige mensen willen alleen worden geïnterviewd onder de voorwaarde dat ze het interview mogen autoriseren. Dat houdt in dat ze op elk onderdeel nog wijzigingen kunnen aanbrengen en dat de journalist zich vooraf verplicht die wijzigingen door te voeren. Sommige journalisten hebben problemen met deze werkwijze, want wiens interview is het dan eigenlijk? Er zijn ook journalisten die geen enkel probleem hebben met autoriseren, sterker nog, die er zelf op aandringen, want je krijgt nooit meer gezeur achteraf: 'Dat heb ik zus niet gezegd en zo niet bedoeld', en 'De uitspraken zijn uit hun context gehaald'. Autoriseren kan leiden tot luie journalistiek. Je hoeft als journalist niet meer je uiterste best te doen om alles zo zorgvuldig mogelijk op papier te zetten want het hele verhaal wordt toch nog gecontroleerd. En komt er achteraf gedonder van, dan kan de journalist er altijd nog fijntjes op wijzen dat alles is geautoriseerd.

ANONIEME BRONNEN

Een gedeelte van het dagelijkse nieuws komt tot stand dankzij anonieme bronnen. Het is bijvoorbeeld mogelijk dat iemand zonder eigenbelang uit de school klappt, gewoon omdat hij de ontstane situatie onaan-

vaardbaar vindt en omdat binnen de eigen organisatie niemand wil luisteren. We hebben het dan over de klokkenluider, bijvoorbeeld op een ministerie, die de vuile was buiten hangt omdat hij binnen bij niemand gehoor vindt. De media hebben hiervoor een speciaal meldpunt ingericht: Publeaks. Hier kunnen klokkenluiders hun misstanden anoniem doorgeven aan redacties van hun keuze.

Een integere journalist beschermt zijn bronnen. Het kan echter ook gebeuren dat iemand een journalist informatie toespeelt omdat hij zelf voordeel verwacht van publicatie. In politieke en bestuurlijke kwesties kan dit 'lekker' een invloedrijke rol spelen bij besluitvorming, en bijvoorbeeld bij de vraag of individuele bestuurders en politici hun functie kunnen behouden. Het is dan aan de journalist om te beoordelen of hij zich misschien voor een of ander karretje laat spannen. Dit vereist een goed ontwikkeld inschattingsvermogen.

Journalisten komen met grote regelmaat in de situatie dat ze bronnen geheim moeten houden omdat ze dat beloofd hebben. Het is de morele plicht van de journalist om bronnen te beschermen aan wie hij vertrouwelijkheid heeft toegezegd, of van wie hij weet (of kan weten) dat zij hem de informatie toespeelden in de verwachting dat hun identiteit niet zou worden onthuld. Mensen komen immers alleen naar een journalist met een onthulling, wanneer zij er zeker van kunnen zijn dat hun identiteit geheim blijft.

TRANSPARANTIE EN CONTROLEERBAARHEID

Het werken met anonieme bronnen kan op gespannen voet komen te staan met de eis van transparantie en controleerbaarheid. Het publiek moet erop kunnen vertrouwen dat de journalist inderdaad met mensen gesproken heeft die niet met naam en toenaam in het verhaal of de uitzending willen. Hij moet dus, wanneer hij mensen anoniem of onder een andere naam

opvoert, uitleggen waarom hij dat doet, uiteraard zonder de betrokkene in gevaar te brengen. In het jaar van 2014 werd de redactie van het dagblad *Trouw* in grote verlegenheid gebracht toen het vermoeden steeds sterker werd dat een van haar journalisten in een groot aantal verhalen bronnen en uitspraken had verzonnen. Opvallend was dat hij onverklaarbaar veel anonieme bronnen opvoerde. Mensen die hij wel met naam en toenaam vermeldde, bleken bij nader onderzoek niet te bestaan. De hoofdredactie van *Trouw* ontsloeg hem en stelde een onderzoekscommissie aan om de zaak tot de bodem uit te zoeken en aanbevelingen te doen om dergelijke praktijken in de toekomst uit te sluiten.^[5]

PRIVACY

Een integere journalist beschermt de persoonlijke levenssfeer van de mensen over wie hij bericht, vooral wanneer het gaat om kwetsbare mensen, bijvoorbeeld slachtoffers en nabestaanden.

Respect voor privacy kan inhouden dat een kind alleen met zijn voornaam wordt aangeduid of dat bij een familiedrama geen heftige details worden vermeld of getoond. Telkens is weer de afweging aan de orde tussen de opdracht van de journalist om zijn publiek zo goed en volledig mogelijk te informeren en de morele plicht om de privacy van mensen te beschermen. In de kern gaat het dan om twee beginselen, namelijk het recht op vrije meningsuiting enerzijds en het recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer anderzijds. Beide beginselen zijn niet absoluut: uitingsvrijheid betekent niet dat iedereen alles mag zeggen of publiceren. Bescherming van de persoonlijke levenssfeer betekent niet dat iedereen zich altijd met succes kan verzetten tegen aandacht van de

media. Bovendien is er geen hiërarchie. Het ene beginsel staat niet altijd automatisch boven het andere. Het hangt van de omstandigheden van het geval af welk beginsel voorrang krijgt, al behoren de media in beginsel het privacybelang zwaarder te laten wegen dan het journalistieke belang van openbaarmaking.

Het privacybeginsel geldt echter minder zwaar wanneer een betrokkene een publieke figuur is, bijvoorbeeld een bekende politicus, artiest of sportman. Zulke publieke figuren hebben minder recht op privacybescherming dan onbekende personen, zeker wanneer gedragingen in de privésfeer van een politicus zijn geloofwaardigheid op de tocht zetten, bijvoorbeeld in het geval van belastingfraude of rijden onder invloed. Het niet vermelden van de volledige naam, zou hier door het publiek (en door andere media!) als potsierlijk worden opgevat. Sommige mensen (ministers bijvoorbeeld) zijn niet te anonimiseren, zeker niet wanneer de verdenking te maken heeft met hun ambt. Bovendien kan een journalist er soms beter voor kiezen om de naam van een verdachte, bijvoorbeeld de plaatselijke wethouder, volledig te noemen, omdat de bescherming van de een de verdachtmaking van de ander kan impliceren.^[6]

WIE IS JOURNALIST?

In het voorafgaande werd voortdurend gesproken over 'de journalist', maar wie is eigenlijk journalist? De journalistiek is in ons land een vrij beroep en behoort dus niet tot de traditionele professies zoals medicus, advocaat of notaris. Men duidt de journalistiek wel aan als een semi-professie. Beroepsopleidingen zijn er wel, maar ze zijn niet verplicht. Toelatingseisen bestaan niet, evenmin als vastomlijnde beroepscompetenties. Gedragcodes zijn er wel, maar die zijn vaak niet bindend. De Raad voor de Journalistiek kan

[5] Het rapport van de *Onderzoekscommissie brongebruik Trouw*, <http://www.trouw.nl/tr/nl/5133/Media-technologie/article/detail/3815447/2014/12/20/Onderzoekscommissie-We-kregen-vanaf-het-begin-carte-blanche.dhtml>

[6] H. Evers (2011), 'Media worstelen met privacybescherming', *Ars Aequi*, 60, 1: 6-7.

wel beoordelen, maar niet disciplinair straffen. Daar komt in het digitale tijdperk nog bij dat iedereen een blog of een website kan beginnen en nieuws kan verspreiden. Mensen kunnen met hun smartphone foto's of filmpjes maken en die aan kranten of omroepen aanbieden. Daarmee heeft het fenomeen van de burgerjournalist zijn intree gedaan. Maar wie ziet hier nog toe op een integere vakuitoefening en op het naleven van normen als privacybescherming?

Daarnaast en in combinatie daarmee is er nog een tweede ontwikkeling, namelijk die van de verschuiving van de redactiecultuur naar de freelancende individualist. Traditioneel was de redactiecultuur de bakermat van de vakethiek en van het bewaken van de collectieve en individuele integriteit. Nadenken en overleggen over lastige kwesties gebeurde op de redactie. Knopen doorhakken en achteraf evalueren ook. De laatste jaren is het aantal freelancers sterk toegenomen. Het aantal redacties krimpt en de omvang ervan ook. Steeds meer media (vooral tijdschriften) werken met een rompredactie en daaromheen een flexibele schil van freelancers. In toenemende mate wordt het vak van journalist dus een vak van freelancers en daarmee (vaak) van solisten die werk voor kranten of omroepen combineren met commerciële klussen. De vrees bestaat, schreef Trouw^[7], dat al die 'ondernemende journalisten' op redacties gaan werken volgens het principe: 'U vraagt, wij draaien'. Want de schoorsteen moet wel roken.

NORMEN STELLEN EN HANDHAVEN

Normen opstellen voor een integere beroepsbeoefening en toezicht houden op naleving daarvan is door deze ontwikkelingen niet eenvoudiger geworden. Er bestaan desondanks op veel plaatsen ethische codes die het gehele terrein van de redactionele ethiek bestrijken. Naast de landelijke codes (de Leidraad

[7] *Trouw*, 2 mei 2015.

van de Raad voor de Journalistiek en de Code voor de journalistiek van het Nederlands Genootschap van Hoofdredacteuren^[8]) heeft vrijwel elke redactie nog steeds haar eigen ethische code. Maar hoe effectief zijn ethische codes eigenlijk?

Van der Wurff en Schönbach concluderen op basis van literatuuronderzoek, dat nationale en internationale codes vooral een symbolische werking hebben.^[9] Het zijn vooral de eigen redactionele codes die in de dagelijkse praktijk heel effectief kunnen zijn. Al hangt dit wel van een aantal dingen af: heeft de redactionele leiding voldoende aandacht voor ethische kwesties? Wordt er gediscussieerd over dilemma's die zich voordoen? Is er een redactiecultuur met voldoende aandacht voor de ethiek van het vak? Codes hebben hierbij meer de functie van richtlijnen dan van regels waar iedereen zich aan moet houden.

De onderzoekers wijzen erop dat het steeds meer de individuele journalist is die, als freelancer of als lid van een redactie, in contact treedt met zijn publiek en die door datzelfde publiek ter verantwoording wordt geroepen. Daarom begon de ONA (Online News Association) in de Verenigde Staten met het project *Build Your Own Ethics Code*.^[10] Redacties, individuele journalisten en bloggers worden aangemoedigd om hun eigen ethische code op te stellen, afgestemd op hun eigen situatie en hun visie op journalistiek. Een 'digitale toolkit' moet hen daarbij helpen.

Dit project vertoont verwantschap met het initiatief om een kwaliteitskeurmerk voor de journalistiek in te voeren. Met het toenemen van het aantal informa-

[8] <http://www.rvdj.nl/leidraad>
<http://www.genootschapvanhoofdredacteuren.nl/het-genootschap/code-voor-de-journalistiek/>

[9] R. van der Wurff en K. Schönbach (2011), *De effectiviteit van journalistieke codes: een literatuurstudie*, ASCOR Amsterdam School of Communication Research.

[10] <http://journalists.org/resources/build-your-own-ethics-code/>

tieverschaffers, vooral online, groeit ook de verwarring bij het publiek over de betrouwbaarheid van de mainstream media en de blogosfeer. De professionele kwaliteitsjournalistiek, zo is de achterliggende gedachte, moet zich te midden van de overdaad aan (online, gratis en gestuurde) informatieverschaffers duidelijker professionaliseren en profileren. Dat kan met zo'n keurmerk.

Iedereen die zich op zijn site of blog met journalistieke activiteiten bezighoudt, professional of amateur, en die kwaliteit wil leveren, moet dan zo'n keurmerk kunnen aanvragen. Het oordeel of iemand zijn prestaties waarmaakt, is vervolgens aan het publiek. In de Verenigde Staten bestaat zo'n keurmerk (de *TAO of journalism: transparency, accountability and openness*) al, in ons land nog niet.^[11]

Een initiatief dat wel in ons land werd gelanceerd, was het invoeren van een eed voor journalisten. Initiatiefnemer was onderzoeksjournalist en hoogleraar journalistiek Jeroen Smit. Aanleiding was de hier al eerder genoemde affaire bij het dagblad *Trouw*. Smit in het *Parool*: 'Ik geloof dat veel journalisten, professionals, of ze nou ergens in dienst zijn of als freelancer werken, (...) best een handje kunnen worden geholpen met het in stand houden en controleren van hun kwaliteit. Niet omdat ze hun werk nu niet goed doen. Wel omdat ze constant het risico lopen dat de kwaliteit van wat ze moeten doen onder druk komt te staan. Dat ze door haast, capaciteits- of geldgebrek, luiheid of narcisme... of wat dan ook, toch bochtjes gaan afsnijden. (...) Ik geloof inderdaad dat zo'n verklaring kan helpen. Ik geloof niet dat mensen intrinsiek integer of intrinsiek niet integer zijn. Ik geloof dat verreweg de meeste mensen de wens hebben om integer te zijn, maar dat de omstandigheden

[11] H. Evers (2010), 'Kwaliteitskeurmerk voor journalisten bestaat al', *De Nieuwe Reporter*, 16 december, <http://www.denieuwereporter.nl/2010/12/kwaliteitskeurmerk-voor-journalisten-bestaat-al/>

in grote mate bepalen in hoeverre ze die wens zelf (kunnen) invullen. En die omstandigheden zijn er voor journalisten bepaald niet beter op geworden.^[12] Een eed zou zo'n steuntje in de rug kunnen zijn. Tijdens een debat over 'schnabbelen' pleitte Smit, met anderen, ook voor een register waar journalisten vrijwillig hun commerciële activiteiten melden: 'Journalistiek wordt meer en meer ondernemerschap. Het gaat daarbij om onafhankelijke waarheidsvinding. Om dat te bewaken zou een register een mogelijkheid zijn. Ik stel mij voor dat de Raad voor de Journalistiek het initiatief zou kunnen nemen. Je stelt een aantal regels op waar je je aan wilt houden en iedereen die dat ondertekent, kan daarop worden afgerekend.'^[13] Ten slotte was er nog het pleidooi voor een jaarlijkse vakbekwaamheidstoets. Zoals artsen en advocaten zouden ook journalisten jaarlijks een aantal punten moeten behalen door cursussen te volgen, bijvoorbeeld een integriteitstraining of een cursus vakethiek.^[14]

OMBUDSMAN EN RAAD VOOR DE JOURNALISTIEK

Meer traditionele instrumenten om te waken over integere beroepsuitoefening zijn de ombudsman en de Raad voor de Journalistiek, al is de nieuwsombudsman een betrekkelijk zeldzaam fenomeen geworden in ons land. In de wereld van de landelijke en regionale kranten hebben alleen *NRC Handelsblad* en *de Volkskrant* nog een ombudsman. De NOS had in het verleden

[12] <http://www.parool.nl/parool/nl/38/MEDIA/article/detail/3826486/2015/01/10/Hoogleraar-Jeroen-Smit-Laat-journalisten-eeen-soort-eeed-afleggen.dhtml>; <http://www.ftm.nl/column/eeen-eeed-voor-journalisten-niet-nodig/>; <http://www.ftm.nl/column/just-ftm-profiteert-van-eeen-eeed-voor-journalisten/>

[13] <https://www.villamedia.nl/artikel/goed-tarief-beste-waarborg-voor-goede-journalistiek>

[14] <http://media.thepostonline.nl/2015/02/24/tijd-voor-eeen-jaarlijkse-vakbekwaamheids-toets-voor-journalisten/>

gedurende enkele jaren (2007-2010) een ombudsman. Daarna werden die taken vervuld door een commissie van deskundigen. Met ingang van augustus 2015 treedt bij de NOS opnieuw een ombudsman aan.

De nieuwsombudsman fungeert als een onafhankelijk meldpunt voor klachten en opmerkingen van het publiek. Hij of zij reageert op die kritiek in een wekelijkse rubriek. Van tijd tot tijd richt de kritiek van de ombudsman zich ook nadrukkelijk op de eigen redactie. In de rubriek staat de kwestie van de journalistieke integriteit altijd wel op een of andere manier centraal.

De Raad voor de Journalistiek is bij uitstek het forum dat journalisten op hun ethisch functioneren beoordeelt.^[15] Bij dit college, in 1960 door de mediawereld zelf ingesteld, kan iedereen die zich door een perspublicatie persoonlijk en rechtstreeks in zijn belangen geschaad voelt en die met zijn ongenoegen niet naar de rechter kan of wil, een klacht indienen. De raad onderzoekt de klacht, hoort beide partijen en doet vervolgens een uitspraak-zonder-sancties. Hij hanteert als toetsingscriterium de eisen van journalistieke zorgvuldigheid. Door journalistieke gedragingen te beoordelen en overwegingen te formuleren bij de genomen beslissingen worden ethische normen ontwikkeld voor integere beroepsuitoefening. Zo is de raad niet alleen klachteninstantie, maar ook normontwikkelaar en, naast de rechter, het forum bij uitstek waar journalisten hun doen en laten verantwoorden. Zij kunnen immers fatsoensnormen schaden of onzorgvuldigheden begaan die niet civiel- of strafrechtelijk aan te klagen zijn.

Ook mensen uit het openbaar bestuur dienen soms een klacht in wanneer zij zich door de media unfair behandeld voelen. Een van de meest geruchtmakende klachten van de laatste jaren was die van Nurten Albayrak, bestuursvoorzitter van het Centraal Orgaan

Opvang Asielzoekers (COA), tegen het NOS Journaal. Haar klacht ging over een item over de 'verzielte bedrijfscultuur' bij het COA, waar Albayrak ('despoot', 'manipulator' en 'zonnekoningin') een waar schrikbeemd voerde, waar een angstcultuur zou heersen en waar veel gemeenschapsgeld over de balk gesmeten werd. De NOS won de klacht op bijna alle punten. De informatie was gebaseerd op gesprekken met anonieme bronnen en op door hen overhandigde documenten. De journalisten hadden dat volgens de raad op een zorgvuldige en verantwoorde manier gedaan. De betrouwbaarheid van de informatie was afdoende onderzocht. Albayrak kreeg voldoende gelegenheid om op de beschuldigingen te reageren, maar dat weigerde ze. Wel reageerde haar woordvoerder schriftelijk. De NOS had die reactie nadrukkelijker in de uitzending zelf moeten vermelden, om een zo evenwichtig mogelijk bericht te maken. Verwijzen naar de website was volgens de Raad niet voldoende om de eenzijdigheden in het bericht zelf ongedaan te maken.^[16]

SOCIALE MEDIA

Naast bovengenoemde manieren om de journalistiek 'bij de les te houden' zijn er de sociale media als Twitter en Facebook. Langs deze weg kunnen mensen die ontevreden zijn over het doen en laten van media een klemmend beroep doen op het publiek om bijvoorbeeld gezamenlijk een krant te boycotten wanneer men vindt dat de redactie dingen doet die niet door de beugel kunnen. Dat gebeurde in mei 2010 toen de *Telegraaf* op de voorpagina en op de website een interview publiceerde met Ruben, een negenjarige jongen die als enige een vliegtuigongeluk overleefde. Op het moment van het interview lag de jongen in Tripoli in het ziekenhuis en wist hij nog niet dat zijn ouders en broertje bij

[15] De schrijver van dit hoofdstuk is zelf lid van de Raad voor de Journalistiek.

[16] H. Evers (2013), 'Raad voor de Journalistiek ook in moeilijke tijden op zijn post', *De Nieuwe Reporter*, 16 mei, <http://www.denieuwereporter.nl/2013/05/raad-voor-de-journalistiek-ook-in-moeilijke-tijden-op-zijn-post/>

het ongeluk om het leven waren gekomen. Bovendien zijn er inmiddels heel wat onafhankelijke 'media watchblogs' die de professionele journalistiek op de voet volgen en bekritisieren waar ze dat nodig vinden. Bezoekers van nieuwssites kunnen in een reactie kenbaar maken wat ze vinden.

CONCLUSIE

De journalistiek is niet alleen brenger en duider van nieuws, maar ook 'public watchdog' die misstanden aan de kaak stelt. De laatste decennia kwamen schendingen van integriteitsregels bij het openbaar bestuur vaak in het nieuws, vooral door de ontwikkeling van de onderzoeksjournalistiek. Bovendien zijn organisaties en bestuurders transparantie en verantwoording belangrijker gaan vinden.

De media nemen alles en iedereen de maat. Maar wie anderen ter verantwoording roept, moet ook zelf bereid zijn tot zelfreflectie en zelfkritiek, eigenschappen die in de journalistiek niet tot de favoriete behoren. Bij het kritisch volgen van beleidsmakers en het onthullen van misstappen en misstanden kunnen zich een aantal morele kwesties voordoen, bijvoorbeeld: gebruik maken van anonieme bronnen of al dan niet met open vizier opereren. Dan is een goed ontwikkeld moreel besef van groot belang, evenals het achteraf toetsen van genomen beslissingen. Reflectie en toezicht op het naleven van beroepsnormen geschiedt door traditionele instrumenten van zelfregulering, zoals redactionele gedragscodes, ombudslieden of de Raad voor de Journalistiek.

Discussies over de integriteit van journalisten ontstaan van tijd tot tijd, meestal naar aanleiding van actuele gebeurtenissen. Doorgaans verdwijnen ze na enkele weken ook weer. Suggesties zoals voor een keurmerk, eed of toets, leiden zelden tot concrete voorstellen, laat staan tot resultaten. De journalistiek is wat dat betreft niet erg veranderingsgezind. Bovendien is er geen sprake van een duidelijk afgebakende beroepsgroep met registers, bindende codes of tucht-rechtspraak. Meer heil moet worden verwacht van sociale media, als nieuwe middelen om journalisten in moreel opzicht 'bij de les te houden'.

*Huib Evers is onderzoeker en publicist op het terrein van media, ethiek en diversiteit. Hij was lector bij Fontys Hogeschool Journalistiek in Tilburg.
Contact: hjevers4@kpnmail.nl*

